

NYELVTANULÁS A KÖZOKTATÁSBAN

BAKRÓNÉ TAKÁCS GERDA

az Apor Vilmos Katolikus Főiskola Idegen Nyelvi, Nemzetiségi és
Nemzetközi Kapcsolatok Intézete főiskolai tanársegédje
takacs.gerda@avkf.hu

„Fókuszban a nyelvtanulás” címmel, *Vágó Irén* szerkesztésében, az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet gondozásában jelent meg az a nagyszabású tanulmánykötet, mely közrebozsátja az ezredforduló óta a szerzők témában végzett kutatásainak eredményeit. A szakmai alapot a szaporodó nyelvoktatás-politikai dokumentumok, a formális képzés keretében történő nyelvtanulást, -tanítást elemző szakmai publikációk, empirikus vizsgálatok szolgáltatták, többek között az országos szintű tanulói nyelvtudásmérések, a nyelvi előkészítő képzés hatásvizsgálata, az Ifjúság 2000 és 2004 nyelvtudás-kérdőív. A kötet elvitathatatlan érdeme, hogy az iskolai nyelvoktatásról kritikus, rendszerszintű elemzést ad. A szerkesztő, aki 1991-től az Iskolakultúra rovatvezetője és 1999-től az Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központ igazgatóhelyettese, előszavában rámutat, hogy miért fontos ezzel a témával foglalkozni. Érvei között az ismert szempontok mellett az idegennyelv-oktatás irányába forduló közoktatáspolitikai törekvéseket is felsorakoztatja, továbbá szerinte azért aktuálisak a tanulmánykötet írásai, mert 2002-ig a központi oktatásirányítás nemigen próbált beavatkozni az idegennyelv-oktatás iskolai folyamataiba. Utána született meg az ágazati Nyelvoktatás-fejlesztési stratégia, elindult a Világ-Nyelv fejlesztési program és a Nyelvi előkészítő képzés (NYEK), majd nagyszabású oktatási programcsomag-fejlesztés kezdődött, s támogatta mindezt a bevezetésre került kétszintű érettségi vizsga. A fejlődés jelei egy összehangoltabb, hatékonyabb, költségtakarékosabb iskolai nyelvoktatás irányába mutatnak, annak ellenére, hogy az iskolai nyelvoktatás működését a decentralizált irányítási rendszer, a laza szabályozók és a puha költségvetési korlátok miatt napjainkban is elsősorban a helyi, intézményi és iskolahasználói érdekek határozzák meg. *Vágó Irén* pozitívan értékeli a pedagógusok emelésének hatását is, mivel így gyakorlatilag megszűnt a képzett nyelvtanárok hiánya, és fluktuációjuk az iskolákban.

A kötet első tanulmánya a „Stratégiától a kistérségi együttműködésekig – az idegennyelv-oktatás koordinációja” címmel *Balázs Éva* tollából származik. *Balázs Éva* az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Kutatási Csoportjának főmunkatársa, a közoktatási tervezés rendszerének szakértője. Tanulmányában a nemzeti alaptantervtől indul ki, s a hazai nyelvoktatáspolitikai állomások mellett, egyéb, a témához lazábban vagy nem közvetlenül kapcsolódó tényezőkre tér ki (PISA felmérések, az

alkalmazás-központú tudásfogalom központba kerülése, alapkompenciák birtoklásának kérdése), majd a nemzetközi kontextust vizsgálja. A nyelvtanulás oktatáspolitikai agendára történő felkerüléséhez jelentős nemzetközi inputot adott az, hogy az Európa Tanács 2001-et a Nyelvek Európai Évének nyilvánította. Ennek keretében átfogó elemzés készült az európai országok idegennyelv-oktatásáról.¹ Az uniós csatlakozáshoz egyre közelebb kerülő Magyarországon a fentiek az aktivitás fokozódásához vezettek. Az idegennyelv-oktatás fejlesztése kiemelten jelent meg az EU ún. lisszaboni programjában is, amelynek fő célkitűzése, hogy az európai térség 2010-re a világ legversenyképesebb régiójává váljon. Magyarország is bekapcsolódott a 2002-ben alakult „Oktatás és képzés 2010” program nyelvoktatással foglalkozó bizottságába. A nyelvoktatás hazai stratégiájának elkészítése, s e stratégia megvalósításához számos eszköz hozzárendelése végül a 2002-ben hivatalba lépett kormányhoz köthető, amely 2002 decemberében jóváhagyta a „Világ-Nyelv” stratégiát.² A tanulmány a program közoktatási részére fókuszál két szempontból: az első az állam részéről nyújtott kínálat elemzése a stratégiában meghatározott célkitűzések kontextusában, a másik szempont pedig az állam és a programokban megszólítottak közötti viszony. A szerző részletesen elemzi az egyes programcsomagok (NYEK, „Nyelv+számítógép”, „Forrás”, „Nyelv+szakma felsőfokon”, „Élesztő”, „Előre fuss”, kétszintű érettségi) hatását. Hangsúlyozza, hogy ezen programok megvalósítása nem jöhetett volna létre, ha a helyi, kistérségi és megyei tervezés és az idegennyelv-oktatás stratégiája között nem alakul ki kapcsolat. Ennek pontos megértéséhez a szerző egy külön fejezetet szentelt „A területi közoktatás-tervezésről, dióhéjban” címmel.

Balázs Éva nevéhez köthető a 2001/2002–2005/2006. tanévek között az Országos Közoktatási intézet Kutatási központjában az első Nemzeti Fejlesztési Terv Humán erőforrás-fejlesztési Operatív Programja keretében végzett kutatás, melyben azt vizsgálták, hogyan jelenik meg az érvényes megyei közoktatási tervekben az idegennyelv-oktatás. A kutatás eredménye megdöbbentő: explicit módon sehol sem jelenik meg az idegennyelv-oktatás, sem annak eredményessége, hatékonysága. Ugyancsak meglepőek azok a következtetések, melyeket a szerző egy 2006-os kérdőív vizsgálat alapján vont le: a kistérségek mindössze 30%-ában jöttek létre munkaközösségek az idegennyelv-oktatás koordinálására, de reménykedésre ad okot az, hogy a munkaközösségeket nem működtető kistérségekben is vannak kooperációk (egymás iskoláinak idegennyelv-óráinak látogatása, tanártovábbképzés, egyeztetés a tankönyvválasztásban...) Tanulmányának végén a mellékletben tekinthető meg a kérdőív, melyet a szerző kutatásaihoz felhasznált.

Nikolov Marianne a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára. Kutatási területe: alkalmazott nyelvészet, nyelvpedagógia, idegen nyelvek tanulása, tanítása, nyelv-

¹ Profile of foreign language teaching in schools in Europe (2001): Eurydice, Brussels

² [online:] {www.om.hu/main.php?folderID=413&articleID=2043&ctag=articlelist&iid=1}

tudás mérése és értékelése, osztálytermi kutatások, egyéni különbségek. A „Fókuszban a nyelvtanulás” című tanulmánykötetben „A magyarországi nyelvoktatás-fejlesztési politika – nyelvoktatásunk a nemzetközi trendek tükrében” címmel tette közzé a legutóbbi évtized nyelvpolitikájában látható célkitűzéseket, illetve azok európai és hazai megvalósulását. Rámutat azokra a területekre, amelyek az elmúlt évtized során a kitörési pontokat jelentették. Megállapítja, hogy a közelmúlt hazai nyelvpolitikájának alapelvei és célkitűzései egybeesnek az európai trendekkel. Ennek következtében számos kézzelfogható eredményt felmutató innovatív program működik jelenleg a közoktatásban. A tanulmány első része áttekinti a központi nyelvpedagógiai fejlesztések hátterét, a nyelvtanulás prioritásait és helyzetét. Beszámol a nyelvtudási szintek átfogó értékelését célul tűző vizsgálatok tapasztalatairól, a nyelvtanulás folyamatával és eredményével összefüggő tényezők (nyelvválasztás, esélyegyenlőség, motiváció, a diákok céljai, korai nyelvtanulás, folytonosság, átmenet, egymásra épülés, óraszámok, iskolán kívüli nyelvtanulás) szerepéről, összefüggéseiről. Kiemelendő ebből a fejezetből az esélyegyenlőség kérdése, hiszen közismert, hogy közoktatásunk gyenge pontja a hozott hátrányok kompenzálása. A tanulmány második része az Oktatási Minisztérium nyelvoktatás-fejlesztési stratégiájában megfogalmazott alapelveket és célokat, illetve azok megvalósulását értékeli, döntően a nyelvi előkészítő évfolyamokra fókuszálva. Összegzésében a szerző kedvező irányultságúnak véli a folyamatokat, de felhívja a figyelmet a tennivalókra. Megoldandó problémaként tünteti fel az esélyegyenlőség biztosítását. Örömmel üdvözli a számos innovatív projektet, de figyelmeztet a lassú fejlődésre is. A helyzet megváltoztatására szerinte hatékonyabb pedagógusképzésre és folyamatos tanártovábbképzésre lenne szükség. Az idegennyelv-oktatás eredményességét nagymértékben rontja a korai szelekció, a differenciált nyelvtanítási eljárások hiánya, a nyelvi programok túlzott sokfélesége és a nem megfelelő átmenet. *Nikolov Marianne* optimista abban a tekintetben, hogy a Világ-Nyelv program folytatódik, az idegennyelv-tanulás várhatóan továbbra is az érdeklődés középpontjában marad. A szerző szerint meg kell teremteni a tartalom alapú oktatás feltételeit, meg kell valósítani a kereszttantervi integrációt, a nyelvtanárokat fel kell készíteni célnyelvi órák megtartására, továbbá biztosítani kell a felmenő rendszert. Felhívja a figyelmet a még kutatásra váró területekre, mint például az alsó tagozatos nyelvi foglalkozások tevékenységeinek elemzése a tantervi célok tükrében, évfolyamonkénti egymásra épültség az idegennyelvi készségek tekintetében, a nyelvtanulási motiváció alakulása, folytonosság a módszerekben, az érettségi vizsgák monitorozása, és egy standardizált feladatbank létrehozása, amely hosszú távra megbízható visszajelzést biztosítana a közoktatás szereplői számára.

A tanulmánykötetben *Einhorn Ágnes* az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Követelmény- és Vizsgafejlesztő Központ tudományos főmunkatársa „Az idegen nyelvi érettségi vizsga reformja” címmel összegzi a kétszintű érettségi vizsgák tapasztalatait, hatását a napi tanítási gyakorlatban. Meghatározó újdonsága, hogy ilyen rész-

letességű vizsgaleírás eddig sem az érettségihez, sem a felvételi vizsgához nem készült Magyarországon. A reform másik jelentős eredménye, hogy az idegen nyelvekből készségmérő vizsga lépett a korábbi, tradicionálisabb helyére. Mivel az új rendszerben mindegyik kommunikatív készség (olvasás, hallás, írás, beszéd) mérésre kerül, megkerülhetetlenné vált a készségfejlesztésen alapuló nyelvtanítás. Erre ösztönöz az is, hogy az emelt szinten legalább 60%-os teljesítés mellett a vizsgázó államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítványt kap, amely a felsőoktatási felvételi eljárásban pluszpontokat jelent. A tanulmány szerzője külön figyelmet fordít a tantárgyi mérés kérdésére, és javaslatot tesz annak tanító- és tanárképzésbe történő kooptálására. *Einhorn* szerint minden nehézség ellenére az új vizsgarendszer bevezetése a középiskolai idegennyelv-tanítás hatékonyságának megerősödéséhez, modernizációjához vezethet, és ez a tendencia hosszú távon kedvezőleg fog hatni az általános iskolákra is. A szerző értékes munkát végzett, mikor megjelölte a szemléletváltozás összetevőit, okait, eredményeit, következményeit. Részletesen leírja, hogyan hatottak a nemzetközi törekvések a vizsgafejlesztésre, miként kerültek részletes leírásra a vizsgadokumentumokban az egyes készség szintek. Bemutatja, milyen problémák jelentek meg a vizsgafejlesztés során (például a vizsgaszintek objektív leírása), és milyen kompromisszumokat kellett a vizsgafejlesztőknek kötniük. Táblázatos és szövegesen kifejtett formában is közrebocsátja az empirikus adatait, ami az áttekinthetőséget javítja. Megismerhetjük az angol, német közép és emelt szintű vizsga teljesítményadatait is, s részletesen elemzi az érettségi és a nyelvvizsga eredményeinek összefüggéseit. Külön fejezetet szentel a vizsgareform egyik jelentős szakmai eredményének, az új értékelési kultúra kialakulásának. Megismerhetjük az egyes feladattípusok értékelésének alapelveit, lehetséges módjait.

Az utolsó fejezetben mintegy összegzésként egy másik tanulmányában a várható visszahatásokkal ismerteti meg *Einhorn Ágnes* az olvasókat. Úgy véli, hogy a vizsga bevezetése után a tanári munka középpontjába az új vizsga tartalmi része kerül, és iskolai szinten szakmapolitikai megközelítések helyett inkább a szakmapedagógiai megközelítések lesznek jellemzőek. Sajnálataát fejezi ki, hogy a tanárképzési rendszerben csak a vizsgáztatók felkészítésére volt mód, ezért fontosnak tartaná, hogy bekerüljenek a nyelvtanárképzése az új érettségihez kapcsolódó dokumentumok, és azok elemzése is. A jelenlegi helyzetet útkeresésként aposztrofálja. Örvendetesnek találja, hogy a tankönyvpiac gyorsan és hatékonyan reagált, tömegesen jelentek meg a feladatgyűjtemények, melyek az érettségi vizsga feladattípusaihoz hasonló feladatokat tartalmaznak. Nyilvánvalónak tartja, hogy a vizsgaeredmények és a vizsgáztatás során adódó tapasztalatok alapján az érettségi vizsga bizonyos elemeit módosítani kell majd, tehát szükség lesz változásokra mind a vizsgaszabályozás, mind a tantárgyi vizsgaleírások esetén. A folyamat jelenlegi állapotában megállapítható, hogy a középiskola képes a tanulókat felkészíteni a megváltozott vizsgára, bár a felkészítő munka tervezésében és alakításában is nagyon sok a teendő még.

A kötet negyedik tanulmányát *Imre Anna* az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet Kutatási Központjának tudományos főmunkatársa „Nyelvoktatás, nyelvtanulás, nyelvtudás a középfokú oktatásban” címmel jelentette meg. *Imre Anna* abból indul ki, hogy Magyarországon több mint másfél évtizeddel a rendszerváltás után is nagy gond a megfelelő nyelvtudás hiánya. Nemzetközi viszonylatban még mindig alacsony az idegen nyelven kommunikálni képes személyek aránya a népességen belül.³ Bár az elmaradás ellenére a fejlődés komolynak mondható, ha az induló helyzethez viszonyítunk.⁴ Az idegennyelv-oktatás expanziója az iskolai nyelvtanításban 1989 után, az orosz kötelező voltának eltörlése után tudott megindulni, de már korábban, a nyolcvanas évek második felében is érzékelhető volt a nyelviskolák piacán a társadalmi igények erősödése. A 2000-es évek elejéig a közoktatásban megnyíló lehetőségek rövid idő alatt igen látványos átalakulást eredményeztek. A fejlődés fő hatóerejét a társadalmi igények és a hozzájuk kapcsolódó intézményi érdekek jelentették, de a kedvező folyamatokat a jogszabályi változások és a különböző időszakok más-más területeket érintő oktatáspolitikai intézkedései is nagyban segítették. Ilyenek voltak például a kéttannyelvű iskolák szerveződése a nyolcvanas évektől, a szakiskolai nyelvoktatás kiterjedése a kilencvenes évek végétől, a Tempus Közalapítvány Világ-Nyelv programja, a nyelvvizsga tartósan érvényesülő beszámítása a felvételi pontszámokba, a nyelvtanulás költségeinek adókedvezményrel történő támogatása, továbbá a nyelvi előkészítő évfolyamok indítása. A kilencvenes évek elejétől eltelt időszakban a hazai nyelvoktatás terén hasonló tendenciák körvonalazódtak, mint az EU-ban: a tankötelezettség ideje alatt idegen nyelvet tanulók száma az EU átlagában nőtt, s az utóbbi 10-15 évben a nyelvoktatás időtartama az iskolarendszeren belül több országban hosszabbá vált, az oktatás kezdetének korábbra tevődése miatt. A tanult nyelvek közül első helyen a legnagyobb „kommunikációs potenciállal” rendelkező nyelv, az angol áll, ezt követi a német vagy a francia. A szerző megállapítja, hogy a tanulólétszám gyors csökkenése idején a munkaerőpiacra igen érzékenyen reagáló nyelvoktatás egyfelől az intézmények között a diákokért folyó verseny egyik legfontosabb eszközévé vált, másfelől területileg igen eltérő mintázatot alakított ki az oktatott nyelvek szerkezetét illetően. A nyelvoktatás hazai helyzetét, tapasztalatait és problémáit több elemzés, empirikus vizsgálat érintette az elmúlt másfél évtizedben (*Csapó*, 2001; *Imre*, 2000; *Vágó*, 2000; *Vámos*, 1998). A tanulmány leginkább *Vágó Irén* „Az idegennyelv-tanulási utak” című kutatásának keretében készült 2004-es adatfelvételre támaszkodik, amely döntően egy a 9. évfolyamon történő teljes körű tanulói adatfelvételre épült, s elsősorban a nyelvoktatás feltételeinek alakulásával, illetve a tanulók nyelvtanulási esélyeivel összefüggő egyes kérdéseket érinti. A szerző bizonyítja, hogy a kö-

³ 2005-ben az EU felmérése szerint: az EU 25 tagállamában a 15 évnél idősebb kérdezetek átlagosan 50%-a nyilatkozta, hogy beszél valamilyen idegen nyelven, Magyarországon csak 29%-a.

⁴ 1990-ben a népszámlálási adatok szerint mindössze 9,1% volt az idegen nyelven beszélni képes személyek száma a lakosságon belül.

zépfolokon oktatót idegen nyelvek egyenlőtlen pozíciója a nyelvet tanulókat helyzetében, tanulási útjaiban és későbbi nyelvtudásában is megragadható, ezért kísérli meg a formális oktatási rendszeren belüli, illetve azon kívüli különböző tanulási utak követését. A tanulmány első részében a kilencvenes évekre jellemző fontosabb mennyiségi, átstrukturálódási változásokat tekinti át kronologikusan és nyelvenként, a második részben a jelenlegi helyzetről fest képet azáltal, hogy bemutatja a nyelvtanítás, -tanulás feltételrendszerét, és elemzi a tényleges tanulási utakat, a nyelvválasztástól az iskolarendszeren kívüli nyelvtanuláson át az önálló nyelvtanulásig. A harmadik fejezetben az „Ifjúság 2000, 2004” elnevezésű kutatásokból származó adatok alapján áttekinti a kimeneti oldalon történt változásokat. Nagy érdeme a tanulmánynak, hogy nemcsak mennyiségi szempontból tanulmányozza a középfokú oktatásban oktatót idegen nyelveket, hanem kitér a nyelvi csoportok szervezésének alapelveire, a nyelvtanárok végzettségére, a nyelvből szerzett érdemjegyekre. Összegzésében a szerző megállapítja, hogy a nyelvtanítás mégsem egészen piaci, szülői igények szerint alakul, jelentős szerepe volt és van az oktatási rendszeren belül az intézményi kínálat sajátosságainak is. A kimeneti oldalon megfigyelhető tendenciák, a saját bevallásuk szerint nyelvtudással, nyelvvizsgával bíró fiatalok aránya jelentős mértékű növekedést, javulást mutat. A középfokról kilépő fiatalok nyelvismerete láthatóan leképezi és megőrzi a nyelvtanításban megfigyelhető programok és régiók közötti különbségeket mind mennyiségi, mind szerkezeti sajátosságaiban.

A tanulmánykötet utolsó, mintegy összegző tanulmányát maga a szerkesztő, *Vágó Irén* készítette „Nyelvtanulási utak Magyarországon” címmel. Tanulmányát a szerzőnő nemzetközi, történeti kitekintéssel kezdi, melyből megismerhetjük Magyarország lakosságának nyelvtudási adatait, az eredmények okait, közben a jó nemzetközi gyakorlatokkal is (autentikus szövegek beépítése, filmfeliratozás szinkronizálás helyett...) megismerteti az olvasót. A tanulmány magja „Az idegennyelvi-tanulási utak” című kutatás, melynek céljai között szerepelt az egyes tanulókat idegennyelv-tanulási lehetőségeinek megismerése, a közoktatási rendszer nyelvi kínálatának feltérképezése, nyelvváltás/tanár-váltás gyakoriságának előfordulása, az általános és középiskola közötti átmenet kérdése és a nyelvtanulókat motivációi. Az adatok elemzésével a szerző képet fest az 1–9. évfolyam nyelvi kínálatáról, a korai nyelvtanításról⁵, a nyelvtanulási utak hosszúságáról, azaz a nyelvtanulásra fordított tanévek számáról a középfokú intézmények első évfolyamára belépő tanulóknál. Külön alfejezetben vizsgálja a szerző a nyelvtanulás szempontjából hátrányos helyzetű csoportokat, hisz jelenleg ennek leküzdése a közoktatás egyik kiemelt feladata. Megállapítja, hogy a tanári fluktuáció, az alap és középfok illeszkedési nehézségei mind a nyelvtanulás hatékonyságát csökkentik. Nem okozott nagy meglepetést a kérdőív adatainak feldolgozásánál, hogy a diákok elsősorban az angolt, majd a németet és franciát választják tanulandó nyelvként, hisz ez európai tendencia is. A maga

⁵ Nem összetévesztendő a korai nyelvsajátítással

nemében ritka, hogy diákokat az idegennyelv-tanulással kapcsolatos terveikről kérdezik. Ebben a tanulmányban táblázatos és szöveges formában is megismerkedhetünk a nyelvtanulási célokkal és gyakoriságukkal. A 9–10-es diákok 45,3%-a érettségizni/nyelvvizsgázni szeretne az első idegen nyelvből, 16%-ukat a jó érdemjegy motiválja, 10,9%-uk felsőfokú végzettséget szeretne szerezni az adott nyelvből. A válaszadók majdnem egyharmada a munkájában kívánja idegennyelv-tudását hasznosítani, vagy külföldön vállalna munkát. Csaknem egynegyede a válaszadónak azért tanul idegen nyelvet, hogy a mindennapokban elboldoguljon. Örvendetes tény, hogy csak 3,8% utasítja el a nyelvtanulást, és hagyná abba, amint lehet. *Vágó Irén* foglalkozik az iskolán kívüli nyelvtanulással abból a szempontból, hogy melyik társadalmi réteg gyermekei élnek elsősorban ezzel a lehetőséggel. Az iskolai nyelvoktatás viszonylagos eredménytelenségének legfőbb okaként még 2003-ban is a nyelvórak alacsony számát jelölték meg. A kutatás azonban cáfolja ezt. A gimnáziumokban 4,7; a szakközépiskolákban 4,2 az első idegen nyelv átlagos heti óraszám. A tanulmányban ezután a közoktatásban kapott összes nyelvóra átlagáról olvashatunk a különböző tanulói csoportokban. „Az idegennyelv-tanulási utak” című kutatás legnagyobb érdeme, hogy általa először sikerült rekonstruálni egy adott évfolyamba tartozó valamennyi diák nyelvtanulási útját, bemutattva, hogy az egyes gyerekek és tanulócsoportok az 1–12. évfolyamig összesen milyen óraszámot fordíthattak nyelvtanulásra az iskolában. A tanulmány egyértelműen bizonyítja, hogy bár az állam másfél évtizede rendkívül jelentős erőforrásokat biztosít a közoktatásban folyó nyelvoktatásra, de ez csak csekély mértékben váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A tanulmány szerzője ennek okait hozzáférési, esélyegyenlőségi és hatékonysági problémákra eredezteti vissza.

A tanulmánykötetet fontos irodalomként javasoljuk a nyelvtanár szakos hallgatók képzésében, de nagy haszonnal forgathatják a téma iránt érdeklődők is.

|| Vágó Irén (szerk.): *Fókuszban a nyelvtanulás*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2007. 179 oldal

Irodalom

Csapó Benő (2001): A nyelvtanulást és nyelvtudást befolyásoló tényezők. *Iskolakultúra*, 8. sz. 25–36.

Imre Anna (2000): Idegennyelv-oktatás a 90-es években. *Educatio*, 4. sz. 701–716.

Vágó Irén (2000): Idegennyelv-oktatás fő tendenciái a 80-as és 90-es években. *Educatio*, 4. sz. 668–690.

Vámos Ágnes (1993): *Magyarország tannyelvi atlasza*. Keraban Kiadó, Budapest